



Martti Turtola

**PRESIDENTTI
KONSTANTIN PÄTS**
Viro ja Suomi eri teillä

Martti Turtola

Presidentti Konstantin Päts:
Viro ja Suomi eri teillä

SAGA Egmont

Presidentti Konstantin Päts: Viro ja Suomi eri teillä

Cover image: The president of Estonia Konstantin Päts visiting
President Ståhlberg

Viron presidentti Konstantin Päts presidentti Ståhlbergin vieraana
Description: On the left Konstantin Päts and on the right K.J.
Ståhlberg (the president of Finland) / Vasemmalla Konstantin Päts ja
oikealla K.J. Ståhlberg.

Place: Suomi, Helsinki, Finland

Date: May 1922 / 1922, toukokuu

Subject: Päts Konstantin, Ståhlberg Kaarlo Juho

Organisation: Finnish Heritage Agency

Collection: Historian kuvakokoelma

Inventory ID: HK10000:2664

[https://finna.fi/Record/museovirasto.CD37567E58762CB7983F844D0
3FDFDD3](https://finna.fi/Record/museovirasto.CD37567E58762CB7983F844D03FDFDD3)

Changes: colour modification and cropping

Copyright © 2002, 2021 Martti Turtola and SAGA Egmont

All rights reserved

ISBN: 9788728098684

1st ebook edition

Format: EPUB 2.0

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval
system, or transmitted, in any form or by any means without the
prior written permission of the publisher, nor, be otherwise
circulated in any form of binding or cover other than in which it is
published and without a similar condition being imposed on the
subsequent purchaser.

www.sagaegmont.com

Saga is a subsidiary of Egmont. Egmont is Denmark's largest media
company and fully owned by the Egmont Foundation, which donates
almost 13,4 million euros annually to children in difficult
circumstances.

Tuulalle

Esipuhe

Mistä sai alkunsa ajatus kirjoittaa elämäkerta Viron ensimmäisen tasavallan ensimmäisestä ja ainoasta presidentistä Konstantin Pätsistä (1874–1956)? Ensinnäkään hänestä ei ole suomen kielellä olemassa minkäänlaista elämäkertaa, ei nykyaikaista eikä edes ennen toista maailmansotaa kirjoitettua. Konstantin Päts on niin merkittävä henkilö ja valtiomies, että hän ansaitsee suomenkielisen elämäkerran. Pelkällä kääntämisellä asiasta ei voi selvitä, koska myöskään uudelleen itsenäistyneessä Virossa ei ole ilmestynyt tähän mennessä yhtään yleisesitystä Pätsin elämästä. Ennen sotaa kirjoitetut tai maanpaossa neljäkymmen–seitsemänkymmenluvulla kirjoitetut elämäkerrat ovat jo yksinomaan lähteistön puutteellisuuden vuoksi epätäydellisiä. Luonnollisesti niistä on ollut suuresti apua tätä kirjaa kirjoittaessani. Olenkin syvästi kiitollinen monille edeltäjilleni Pätsin kuvaamisessa ja yleensä Viron historian tutkimisessa niin Virossa, Suomessa kuin muuallakin.

Mutta miksi juuri Konstantin Päts? Siksi, että hän on Viron historian, sen itsenäisyyspyrkimysten, vapaustaistelun ja ensimmäisen itsenäisyyden ajan merkittävin vaikuttaja. Hän on tutkimuskohteena mielenkiintoinen kaikessa ristiriitaisuudessaan. Juuri tästä on noussut ehkä provokatiiviseltakin tuntuva kysymys: sankari vai petturi?

Viron itsenäistymisen ja itsenäisyyden ajan keskeisenä henkilönä Konstantin Päts on monessa suhteessa

avainasemassa ajateltaessa koko virolaista yhteiskuntaa. Hän on kiinnostava poliitikkona ja valtiomiehenä sekä myös ihmisenä. Pätsin henkilöä tutkimalla minulla on ollut myös mahdollisuus tarkastella Viron historiaa 1800-luvun lopun toisesta kansallisesta noususta vapaussotaan ja itsenäisyyden aikaan sekä vielä itsenäisyyden menetykseen asti. Pätsin traagisista vankeusvuosista on vähän tietoa saatavissa, mutta hänen elämänsä kaari ulottuu aina vuoteen 1956 asti, jolloin Stalinin aika oli melkein kolmen vuoden takana.

Olen aika vakuuttunut siitä, että yhtä lailla Suomenlahden molemmilla puolilla ajatellaan tunnettavan Viron tai Suomen asiat hyvin. Valitettavasti asia ei ole ihan näin. Vaikka Suomessa elikin suppea, mutta vireä Viron-tutkimus yli vaikeitten vuosikymmenten akateemisella tasolla, hävisi Viron ja laajemminkin Baltian maitten osuus kouluopetuksessa lähes olemattomiin.

Tutkimuksellisesti minua ovat kiinnostaneet sekä yhtymäkohdat että eroavuudet Suomen ja Viron historiassa. Siksi olenkin käsillä olevassa teoksessa tuonut esille samanaikaisia tapahtumia ja tapahtumaketjuja Suomen puolella. Merkittävä Viron-tuntija, filosofian tohtori Seppo Kuusisto on todennut Suomen Viron-instituutin 10-vuotisjuhlassa lokakuussa 2001 pitämässään esitelmässä seuraavaa: »Pienessä maassa suhtaudutaan kovin sensitiivisesti siihen, mitä suuremmassa naapurissa siitä kirjoitetaan.» Vertaileva metodi antaa hyvän mahdollisuuden tuoda suomalaiselle lukijalle Viron asioita läheisemmiksi. Luonnollisesti tutkijana yritän myös vastata siihen, mitkä tekijät vaikuttivat siihen, että Virossa tapahtui niin ja Suomessa näin.

Olen saanut niin Virossa kuin Suomessakin runsaasti kannustusta – ei vähiten kustantajani Otavan taholta. Virossa minua ovat auttaneet monet ihmiset ohjaamalla minut erilaisen materiaalin ääreen. Valaisevia ovat olleet monet mielenkiintoiset keskustelut. Kiitän seuraavia henkilöitä ajatuksia herättävistä keskusteluista, lähdemateriaalista, käännösavusta tai muista tiedoista tai tuesta: Markku Aalto, Maimu Berg, Mati Graf, Pertti Hartikainen, Rein Helme, Epp Ints, Sven Ise, Toivo Kallas, Jarkko Kemppi, Tuija Kokko, Kersti Kotkas, Jari Leskinen, Mare Luuk, Pekka Malvela, Rein Marandi, Lennart Meri, Jussi Niinistö, Matti Päts, Mati Õun, Helena ja Alari Sepp, Pentti Silvennoinen, Enn Soosaar, Anne Valmas, Jouko Vanhanen, Hannes Walter sekä Mihkel Veiderma. Lopuksi kiitän perhettäni, Tuulaa, Annia ja Eilaa.

Erityisesti haluan kiittää Akateemisen kirjaston (Akadeemiline Raamatukogu), Viron valtionarkiston (Eesti Riigiarhiiv) ja Viron filmiarkiston (Eesti Filmiarhiiv) auttavaista ja ystävällistä henkilökuntaa.

Käytännön mahdollisuuden tähän tutkimustoimintaan soi minulle asuminen vakinaisesti Tallinnassa ja toimiminen Suomen Viron-instituutin johtajana vuoden 2001 alusta lähtien.

Omistan tämän kirjani vaimolleni Tuulalle, joka on jaksanut kulkea kanssani läpi kohta kolme vuosikymmentä kestäneen »sodan ja rauhan». Hän on myös auttanut kirjani tekstin korjailussa painokuntoon.

Tallinnassa 4.2.2002

Martti Turtola

Johdanto

Kansallisten suurmiesten tutkiminen on vaikeaa ennen muuta siksi, että heihin liittyy paljon heidän ulkopuolellaan olevia arvovaroja ja että he olemassaolollaan ja maineellaan personoivat monia kansakunnalle arvokkaita asioita. Otetaan esimerkki Suomesta: Suomen marsalkka Carl Gustaf Emil Mannerheim, valtionhoitaja, tasavallan presidentti ja kolmen sodan ylipäällikkö. Hän oli valkoisen Suomen pelastaja 1918 ja koko kansakunnan suuri sankari ylipäällikkönä 1939–45. Vuosikausia, voi jopa sanoa vuosikymmeniä, hänen kuolemansa jälkeen 1951 Mannerheimin elämän, toiminnan ja päätösten kriittinen tarkastelu merkitsi samalla loan heittämistä Suomen itsenäisyyden päälle. Mannerheim merkitsi suurelle osalle Suomen kansaa samaa kuin talvisodan ihme tai vuoden 1944 torjuntavoitot. Kärjistäen voisi sanoa, että Mannerheimin arvosteleminen merkitsi sodan veteraanien, rintamamiesten työn ja tekojen arvostelemista. Kukapa suomalainen tutkija olisi ehdoin tahdoin halunnut sellaiseen ryhtyä? Oli parempi vaieta. Mannerheim oli vuosikymmenet enemmän monumentti kuin ihminen. Hän oli Suomen itsenäisyyden symboli.

Tällainen asenne näkyy muun muassa ruotsalaisen professorin ja Mannerheimin etäisen sukulaisen Stig Jägerskiöldin monumentaalisessa kahdeksanosaisessa Mannerheim-elämäkerrassa osa osalta yhä vahvemmin. Mannerheim teki aina oikein, hänen kaikki päätöksensä olivat parhaita mahdollisia; erehtyminen ei ollut hänelle

mahdollista, koska hän aina näki kauemmas kuin kukaan muu suomalainen. Sitä vastoin kaikki ne, jotka olivat eri mieltä kuin Mannerheim, olivat aina jotenkin epäilyttäviä – jopa moraalisesti. Näitä henkilöitä olivat muun muassa jääkäreiden johtajana heidän paluunsa yhteydessä toiminut everstiluutnantti Wilhelm Thesleff, moninkertainen ulkoministeri ja diplomaatti Rudolf Holsti sekä välirauhan ja jatkosodan aikainen ulkoministeri Rolf Witting, vain muutamia mainitakseni.

Aikaa on kuitenkin kulunut Gustaf Mannerheimin kuolemasta jo yli puoli vuosisataa. Vihdoin on Suomessa mahdollista tutkia ja arvioida häntä objektiivisemmin, monipuolisemmin ja kriittisemmin tulematta leimatuksi isänmaanpetturiksi. Ja kas, kriittisen tutkimuksen tuloksena ei Mannerheimin arvo olekaan laskenut; inhimillisine heikkouksineen ja virhearviointeineenkin hän oli merkittävä sotilas ja valtiomies. Ja ennen muuta hänkin oli ihminen.

Ensimmäiset Mannerheimia kriittisesti tutkineet historioitsijat olivat kaikki ulkomaalaisia, Anthony Upton Skotlannista, Charles Leonard Lundin Yhdysvalloista ja norjalaista sukuperää oleva Hans Peter Krosby Kanadasta. He saivat aikanaan vastaansa melkoisen ryöpyn erityisesti suomalaisten historian tutkijoiden taholta. Lundin oli tässä paremminkin lehtimiehenä heikommassa asemassa kuin todelliset ammattihistorioitsijat Upton ja Krosby. Ilmapiiri oli vähän sellainen, että »mitä ulkomaalaiset voivat Suomen sota-ajan asioista ja päätöksistä tietää, ja mitä oikeutta heillä ylipäätään on tulla neuvomaan meitä!»

Näistä vuosista on kulunut jo yli neljä vuosikymmentä. Myrsky vesilasissa on tyyntynyt aikaa sitten, ja monet näiden tutkijoiden esittämistä käsityksistä ja tutkimustuloksista on Suomessa hyväksytty historiallisina

totuuksina. »Ajopuu» on upotettu, eikä kukaan suutu, jos puhutaan välirauhan ajan suomalaisesta johtoryhmästä, »klikistä» (Upton), joka ohitti kansanvaltaisen eduskunnan ja johti Suomen yhteistyöhön Hitlerin Saksan kanssa.

Mitä kaikki tämä kuuluu nyt käsillä olevaan presidentti Konstantin Pätsin elämäkertaan? Kuuluupa kyllä. Konstantin Päts on Viron historian merkittävin poliitikko ja valtiomies. Jos lasketaan yhteen hänen toimimisensa vastuunalaisissa tehtävissä pääministerinä, riigivanemana (valtionvanhimpana) ja tasavallan presidenttinä, ei kukaan toinen pääse lähellekään. Pätsin toiminta Viron vapautumisen ja tasavallan luomisen yhteydessä 1917–19 oli keskeisempää kuin kenenkään muun. Hän oli merkittävässä asemassa 1930-luvulla ja aivan ratkaisevassa asemassa Viron tasavallan tuhoutumiseen liittyvissä asioissa vuosina 1939 ja erityisesti 1940. Viron tasavallan itsenäisyyden ensimmäinen kausi henkilöityy hyvin paljon juuri Konstantin Pätsiin.

Jos ratsuväenkenraali, »valkoinen kenraali» ja vuodesta 1933 alkaen sotamarsalkka Mannerheim pyrki rakentamaan itsestään suurmieskuvaa, ei Pätskään ollut aivan tunteeton näille viettelyksille. 1920- ja 30-luvuilla Mannerheim oli tosin sankari vain osalle kansakuntaa. Häviölle joutuneet punaiset tai muuten vasemmistolaiset tai edes kaikki edistyspuoluealaiset eivät häntä välttämättä korottaneet suurmieskastiin. Koko kansan »Suomen Mannerheim» sotamarsalkasta tuli vasta talvisodan torjuntavoiton tuloksena. Virallisestikin hänestä tuli Suomen marsalkka 75-vuotispäivänään 4.6.1942.

Konstantin Pätsissä henkilöityi 1930-luvun mittaan yhä vahvemmin itsenäinen, riippumaton Viron tasavalta. Hänestä rakennettiin kannattajien keskuudessa tällaista

hahmoa. Eräässä mielessä nimitys Viron tasavallan ensimmäiseksi presidentiksi symboloi näitä tavoitteita. Eräät Pätsiin liittyneet ilmiöt eivät olleet vailla henkilöpalvontaan kuuluvia piirteitä.

Päts ei kuitenkaan ollut 1930-luvulla Virossa – kuten ei myöskään Mannerheim Suomessa – koko kansakunnan yksimielisesti kunnioittama ja ihailema valtiomies. Hänellä oli myös vastustajansa. Hänestä ilmestyi 1930-luvulla 60- ja 65-vuotispäiviksi elämäkertoja ja erilaisia muistelmia sisältäviä teoksia. Ne olivat ymmärrettävästi kaikki – kuten yleensä aikalaisteokset – varauksettoman myönteisiä. Pätsin presidenttivaltainen järjestelmä ja voimassa oleva sensuuri omalta osaltaan jo ennakkoon ehkäisivät muiden äänenpainojen esille tulemisen.

Virossa ei koskaan miehityksen ja neuvostotasavallan perustamisen takia voitu ajatella julkaistavan kokonaiselämäkertaa Konstantin Pätsistä. Pätsistä kirjoitettaessa hänet pyrittiin leimaamaan suoraan fasistiksi Italian ja Saksan malliin. Sitä vastoin ulkovirolaiset julkaisivat 1940-70-luvuilla useitakin Pätsiä koskevia elämäkertoja tai Pätsin aikaan liittyviä muistelmia. Suurimmalle osalle niistä on leimallista kunnioitus, ihailu ja jopa jumalointi. Niin kuin toisen maailmansodan jälkeisinä ankeina aikoina Mannerheim merkitsi suomalaisille isänmaan urheaa puolustusta, symboloi Konstantin Päts ulkovirolaisille kadonnutta itsenäistä Viroa. Ulkovirolaisille Päts oli koti-ikävän, menetetyn isänmaan symbolihahmo. Valtaosalle hänen arvostelemisensa merkitsi pyhäinhäväistystä. Se tarkoitti samaa kuin Viron itsenäisyyden kyseenalaistaminen.

Tilanne oli kyllä vaikea, koska Pätsin 1930-luvulla luomaa autoritaarista järjestelmää saattoi hyvin perustellusti kritisoida. Erityisen hankaliksi Pätsin elämäkerran kannalta ovat osoittautuneet hänen uransa

vaikeimmat vuodet 1939–40. Monissa kirjoissa tekijät ovat ratkaisseet asian minimoimalla niiden käsittelyn. On tyydytty lakonisesti kertomaan pääasiat tämän ajan tapahtumista ja Viron poliittisen johdon ratkaisuksista. Kuvaavaa on, että vuonna 1987 Yhdysvalloissa ja kaksi vuotta myöhemmin Suomessa ilmestyneessä teoksessa *Viron historia* professori Toivo U. Raun ohittaa Viron vuoden 1940 sovjetisoinnin vajaalla neljällä sivulla. Kuitenkin kysymyksessä on Viron itsenäistymisen ohella merkittävin tapahtuma valtion ja kansan historiassa. Todettakoon sivumennen, että myös Raun kirjassaan suggeroi itsensä ajattelemaan, että kesän 1940 ratkaisut olivat ainoat mahdolliset: »...olisiko Pätsin hallitus itsenäisyyden viimeisinä viikkoina voinut tehdä mitään, mikä olisi muuttanut Viron kohtaloa?» Kysymys sisältää luonnollisesti vastauksen, »ei mitään». Kaikki muu on Raunin mukaan pelkkää jälkiviisautta.

Mielenkiintoista on, että niinkin uudessa suomalais-virolaisessa kokoomateoksessa kuin *Virallista politiikkaa ja epävirallista kanssakäymistä. Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991* todellinen suhteitten käännekohta eli kesän 1940 tapahtumat ja päätökset Virossa ohitetaan parilla lyhyellä kappaleella. Vaikuttaa siltä, että niin Suomenlahden eteläkuin pohjoispuolellakin on tunnettu liian raskaaksi tehdä tutkimuksellisesti mielenkiintoisia kysymyksiä: miksi, minkä takia näin tapahtui, olisiko voinut tapahtua toisin, mitkä pitkäaikaiset ja ajankohtaiset taustatekijät vaikuttivat tehtyihin ratkaisuihin? Oliko valtiojohto Virossa ajan tasalla ja jos oli, minkä tietojen ja arviointien pohjalta se teki päätöksiä? Ketkä tekivät todellisia päätöksiä Virossa esimerkiksi kesällä 1940? Lyhyt ajanjakso on täynnä kysymyksiä, joihin kaikkiin ei voi ajatellakaan vastattavan. Silti kysymyksiä on uskallettava tehdä. Ne

on vaikka jätettävä avoimiksi. On jätävä ehkä odottamaan uusien lähteiden avautumista aikanaan. Nimenomaan virolaisille tutkijoille pitäisi vuosien 1934–40 historian tutkimisen olla suuri haaste.

On luonnollista, että ulkovirolaisten vaivana aina vuoteen 1991 saakka oli lähdeongelma. Kriittisiä puheenvuoroja ei kovin paljon ulkovirolaisten toimesta julkaistu. Kuitenkin suhteellisen pienessä pakolaisyhteisössä erottautuminen valtavirrasta olisi ja on vaatinut melkoista ponnistusta. Tuomitseminen ulkovirolaisessa pienyhteisössä oli kohtalokasta, mutta silti arvostelemakin kannanottoja on ilmestynyt.

Niin ulkovirolaisella puolella kuin nyttemmin uudelleen itsenäistyneessä Virossa normaalia kriittistä historian tutkimusta on kahlinnut eräänlainen psykologinen »vaikenemissyndrooma». Vuosien 1939–40 tapahtumat ja niistä alkanut kehitys ensin kyydityksineen 1941, saksalaismiehityksineen 1941–44 ja uudelleen neuvostomiehityksineen ja kyydityksineen muodostivat äärimmäisen tuskallisen ajanjakson. Kymmenen vuoden sisällä Viro miehitettiin kolmesti ja maahan tuotiin toisilleen vastakkaiset mutta toimintatavoiltaan aika samanlaiset totalitaariset järjestelmät, sosialismi ja kansallissosialismi. Näihin vuosiin liittyvät vuoden 1941 kyyditykset, juutalaisten kohtalo ja natsijärjestelmä sekä Stalinin toisen maailmansodan jälkeinen pakkokollektivisointi massakyydityksineen.

On psyykkisesti tuskallista ajatella näitä asioita, ja vielä tuskallisempaa on pohtia sitä, menikö jokin »pieleen». Olisiko toisella politiikalla, toisin toimimalla ja päättämällä voitu vaikuttaa tapahtumien kulkuun? Virolaisille – oli kysymys sitten ulkovirolaisista tai kotimaan kansasta – on ollut hyvin vaikeaa ylipäätään asettaa tällaista kysymystä. On parempi olla hiljaa ja

liikuttamatta »haavassa olevaa veistä». Muuta selitystä en ole keksinyt sille, ettei yli kymmenen itsenäisyyden ja vapauden vuoden aikana Virossa ole tutkittu näitä vuosia vielä laajemmin.

Niin virolainen yhteiskunta kuin ulkoviirolainen yhteisö on jokseenkin ankarasti tuominnut vähäisetkin yritykset Konstantin Pätsin toiminnan arvostelemiseksi, kuten tutkija Magnus Ilmjärvin saama kritiikki lehdistössä osoittaa. Jos ei muu auttanut, tutkija tuomittiin »salaliittolaiseksi», jonka taustalla rahoittajina olivat »tönnissonilaiset» Pätsin vastustajat! Tässä vaiheessa on hyvä tähdentää, että minä tämän elämäkerran kirjoittajana en ole »tönnissonilainen», enkä »poliitikko» (sitäkin eräs virolainen professori jo ehti väittää). Tarkoitukseni ei myöskään ole toimia virolaisten »opettajana». Siihen tunnen aivan liian suurta nöyryyttä.

Valtiollisesti Pätsin elämänkaari on aina vuoteen 1940 asti komea. Sen loppua varjostavat miehityksen tapahtumat. Pätsin elämä päättyy hitaaseen ja hiuduttavaan murhenäytelmään. Hänet pidätetään, kuljetetaan Neuvostoliittoon Viron vielä sentään ollessa muodollisesti itsenäinen. Hänen vaiheistaan Neuvostoliitossa tiedetään edelleenkin fragmentaarisesti. Vielä kerran onneton vanhus palaa Viroon muutamiksi viikoiksi tullakseen uudelleen lähetetyksi Tveriin (Kalininiin) mielisairaalaan, jossa hän tammikuussa 1956 kuolee. Konstantin Pätsin kohtalo herättää tutkijassa syvää sääliä täysin riippumatta siitä, miten hänen tekemiään poliittisia päätöksiä arvioidaan. Päts oli yksi miljoonista, kymmenistä miljoonista Stalinin uhreista.

Jos nyky-Venäjä aikoo lähentyä Eurooppaa ja Euroopan unionia, on sen tinkimätön velvollisuus selvittää vähintäänkin Neuvostoliiton tuhoamien valtioiden päämiesten, pääministereitten, eduskunnan jäsenien ja

upseerien kohtalot. Anteeksipyyntö ja syyllisyyden tunnustaminen ei olisi tässä tapauksessa liikaa pyydetty.

Kysymys on myös kansainvälisoikeudellisesti delikaatti. Onko Viron vuonna 1991 itsenäistynyt tasavalta vuosina 1918-40 toimineen Eesti Vabariigin suora jatkumo?

Neuvostoliiton propaganda jaksoi puoli vuosisataa jauhaa sitä, että Viro ja muut Baltian maat liittyivät vuonna 1940 »vapaaehtoisesti» Neuvostoliiton kansojen

»veljesperheeseen». Itse asiassa

neuvostohistoriankirjoituksessa pidettiin vuosien 1918-40 aikaa vain väliaikana »Itsenäisyyden ikeen alla», kuten

Artur Vaderin kirjassa todettiin. Vuosien 1918-19

punaisten toiminta, »vallankumous», nähtiin sosialistisen Viron alkuna ja vuoden 1940 tapahtumat tuolloin alkaneen prosessin vääjäämättömänä seurauksena.

Neuvostopropaganda onnistui ilmeisen hyvin, ja saattaa olla, että yhäkin Venäjällä elää neuvostoaikoja kaihoisasti muisteleva sukupolvi, joka uskoo tähän sosialistiseen totuuteen.

Uudelleen itsenäistyneessä Virossa on luonnollisesti korostettu jatkuvuutta. Niin pitääkin olla. Samalle kannalle asettui Suomen valtio, kun se totesi ainoastaan palauttavansa diplomaattisuhteet, jotka elokuussa 1940 olivat katkenneet. Sama tapahtui Latvian, Liettuan ja Ukrainan kanssa. Suomi ei koskaan de jure tunnustanut Baltian maitten liittämistä Neuvostoliittoon. Tosiasiassa, de facto näin kuitenkin oli. On juridista saivartelua kysyä, kuuluiko Viro neuvostomiehityksen aikana lainkaan Neuvostoliittoon. Edustivathan virolaiset sentään Neuvostoliittoa yleisliittolaisissa asioissa, sanotaan vaikkapa Neuvostoliiton olympiajoukkueessa. Virolla ei koskaan ollut vapaissa länsimaissa toimivaa kansainvälisesti tunnustettua pakolaishallitusta. Tähän kysymykseen palataan yksityiskohtaisemmin myöhemmin.

Suomalaiselle Viron historian tekee erityisen mielenkiintoiseksi maan ja kansan läheisyys. Kansoja yhdistävät mutta myös erottavat monet asiat. Juuri näiden yhdistävien ja erottavien seikkojen esille tuominen ja vertailu tekee tarkastelusta mielenkiintoisen. Tanskalaisella, englantilaisella tai ranskalaisella tutkijalla ei esimerkiksi ole tätä mahdollisuutta. Mielenkiinto ei rajoitu vain toisen maailmansodan alun vuosiin tai itsenäisen Viron aikaan 1920- ja 30-luvuilla. Itse asiassa periodi kattaa huomattavasti pidemmän ajan kuin pelkästään tutkittavana olevan Konstantin Pätsin elämänkaaren.

Kun joku on tohtinut vertailla Suomen ja Viron tapahtumia, on yleensä virolaiselta puolelta heitetty kliseenä, että »Suomihan on niin paljon suurempi ja rikkaampi...!» Näinhän ei historian aikana suinkaan ole aina ollut, eikä tuo väitetty suuruus ja rikkaus ehkä ollut kuitenkaan ratkaiseva tekijä siinä, että valtiot valitsivat eri tiet syksyllä 1939. Ainakin on syytä tutkia, oliko näin vai oliko taustalla ehkä taloudellisten ja väestöllisten seikkojen lisäksi yhteiskunnallisia ja poliittisia tekijöitä.

Viron kohtalon tie ei ole historian aikana ollut helppo, mutta helppo ei ole ollut suomalaistenkaan tie. Voiko sitten historiasta oppia mitään, siihenkin on vaikea vastata. Eräs kyynikko tosin on todennut, että »historiasta voimme oppia vain, ettei historiasta voi oppia mitään». Näin pessimistinen en kuitenkaan tutkijana haluaisi olla, vaikka maailman tapahtumat aivan lähimenneisyydessäkään eivät ole rohkaisevia. Valistusajan ja sitä seuranneen romantiikan ajan kehitysoptimismi, jonka mukaan historia ajassa etenemisen ohella merkitsee myös moraalista kehittymistä, on jo aikaa sitten hylätty. Eurooppa yhdentyy ja kansallisvaltioiden rajat mataloituvat. Silti

kannattaa nykyisessä ja tulevaisuudenkin maailmassa
ottaa vaari Suomenlinnan rakentajan, merkittävän
sotilaan, taiteilijan ja kulttuurihenkilön Augustin
Ehrensvärdin Suomenlinnan Kuninkaanportin pieleen
hakkauttamista sanoista:

*Jälkimaailma,
seiso tässä
omalla pohjallasi,
äläkä luota
vieraan apuun.*

Viro ja swomi – lähellä ja etäällä

Suomi ja Viro joutuivat aika lailla samanaikaisesti läntisen kirkon vaikutuksen ja vallan alle. Itse asiassa kilpailu lännen roomalaiskatolisen kirkon ja idän ortodoksisen eli »oikeauskoisen» kirkon välillä oli jo käynnistynyt. Osa nykyisestä Suomen valtioalueesta, puhumattakaan Tarton rauhan rajojen Suomesta, ehti joutua ortodoksien uskonnon piiriin. Suomessa lännen valtarajaksi Karjalan kannaksella muodostui Rajajoki. Virossa raja kulki Suomenlahdesta Narvanjokea Peipsijärveen ja sieltä edelleen etelään. Kulttuurisesti tällä keskiajalla luodulla idän ja lännen kirkkojen välisellä valtarajalla on edelleenkin ja erityisesti Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen suuri merkitys. Vaikka Suomi suuren Pohjan sodan jälkeen 1721 ensin osittain ja Suomen sodan jälkeen 1809 kokonaan kuului Venäjän imperiumiin, ja Viron alue kokonaan lähes kahden vuosisadan ajan, jäi itäisen kulttuurin vaikutus yllättävän vähäiseksi. Lokakuussa 1940 Suomen ja Neuvostoliiton välien ollessa kireällä, kirjoitti Juho Kusti Paasikivi venäläisistä pääministeri Risto Rytille seuraavasti: »Kauppaa voidaan käydä. Mutta siitä 100-vuotisesta yhteydestä ei jäänyt meille muuta vaikutusta kuin eräitä jälkiä kulinaarisella alalla – blini, kaviaari, burtsch-soppa ja jokin harva ruokalaji. Niin pitää tulevaisuudessakin olla. Päinvastoin me loittonemme Venäjästä vuosikymmen vuosikymmeneltä. Sillä tämä on aivan toinen maailma, joka ei sovi meille, vaan tappaa meidät.»

Suomalaisten ja virolaisten heimojen yhteiskunnallinen kehitystaso oli kristinuskon saapuessa erilainen. Suomen alue oli paljon harvemmin asuttu ja maatalous oli suppeammalla alueella ja kehittymättömämpää. Kristinuskon leviäminen Suomeen tapahtui rauhanomaisesti ja vähitellen. Onhan todettu »kansallissankari» Lallin emännällä olleen jo kristillinen nimi, Kerttu. Arkeologiset löydöt vahvistavat tätä käsitystä. Virossa sitä vastoin saksalaisten ristiritarien piti murtaa vahva sotilaallinen vastustus. Yhtenäistä valtiota, omaa kuningaskuntaa tosin Virokaan ei muodostanut. Silti sotilaallinen vastatoiminta oli järjestelmällisempää. Maatalous oli Suomea kehittyneempää, alueella oli jo laajoja jatkuvasti viljeltyjä pelloja sekä karjanhoitoa.

Suomalaisten ja virolaisten asuttamat alueet alistettiin roomalaiskatoliselle kirkolle ja sitä edustaneille saksalaisille, ruotsalaisille ja tanskalaisille puolentoista vuosisadan aikana 1100-luvulta 1200-luvun loppuun mennessä. Läntinen valloitus sai näillä alueilla kuitenkin erilaisia muotoja. Korkeammasta kehitystasosta, paremmista luonnonolosuhteista, tiheämmästä väestöstä ja edullisemmasta sijainnista johtuen Virossa ja Liivinmaalla syntyi ja kehittyi feodalismi paljon pitemmälle kuin harvaan asutussa ja primitiivisemmässä Suomessa. Myöhemmin tuli myös kaupungistuminen olemaan aivan eri luokkaa Viron ja Liivinmaan alueella kuin Suomessa. Suomi oli periferiaa.

Väestön vähyys ja harva asutus ei antanut Ruotsin vallan edustajille mahdollisuuksia saada kovin tiukkaa otetta suomalaisista. Metsästys, eränkäynti ja kalastus olivat Suomessa paljon pidempään laajasti käytössä olleita elinkeinoja kuin Virossa. Sitä paitsi Suomen alueella avautuivat laajat Keski- ja Itä-Suomen sekä

pohjoisen erämaat. »Liikaväestö» asutti näitä alueita ja kruunu erityisesti Kustaa Vaasasta lähtien rohkaisi muuttoliikettä itään. Mitään tällaista varaventtiiliä Virossa ei ollut. Sitä paitsi voimistuva feodaalijärjestelmä satoi talonpoikia yhä kiinteämmin turpeeseen.

Ruotsalainen valloittaja ei kyennyt koskaan luomaan Suomessa, eikä ylimystö myöskään Ruotsissa, sellaista asemaa kuin saksalaiset ritarit Virossa ja Liivinmaalla. Se ei varmaankaan johtunut siitä, että saksalaiset olisivat sinänsä olleet »pahempia» ja ruotsalaiset »parempia» luonteeltaan. Toisaalta ruotsalaiset toivat mukanaan Suomeen pohjoismaisen oikeuskäsityksen, saksalaiset germaanisen. Pitkästä, vuosisataisesta perspektiivistä katsottuna ruotsalaisten ja saksalaisten ero toisaalta Suomessa ja toisaalta Virossa on huomattava. Sitä voisi valaista parilla esimerkillä.

Toivo Raun tekee selväksi jo aikaisemmin mainitussa *Viron historia* -teoksessa, että »pääpaino on etnisissä virolaisissa, joskin myös eri ryhmiä – esimerkiksi baltiansaksalaisia – käsitellään». Merkillinen ratkaisu ja vielä merkillisempi perustelu on seuraava samoin esipuheessa oleva raja: »Tilanpuutteen vuoksi kulttuuria koskevissa osissa käsitellään lähes yksinomaan etnisiä virolaisia.»

Suomen ruotsinkielisen väestönosan – vaikka se jopa supistettaisiin koskemaan aatelistoa ja säätyläistöä – rajaamista pois Suomea koskevasta historian yleisesityksestä on täysin mahdoton kuvitella. Suomen aateliset olivat suomalaisia, vaikka he puhuivatkin ruotsia. Joidenkin sukuperä saattoi olla jopa suomalainen, mutta ei sillä sinänsä ollut merkitystä. Marsalkka Mannerheimin esi-isät olivat lähtöisin Alankomaista ja tulleet Saksan ja Ruotsin kautta Suomeen. Silti Gustaf Mannerheim oli suomalainen ja luki itse itsensä

suomalaiseksi. Samoin Suomen ruotsinkieliset taiteilijat ja kirjailijat ovat suomalaisia. Runeberg on suomalainen, kuten myös Werner Holmberg, Helene Schjerfbeck tai vaikkapa Bo Carpelan ja Jörn Donner.

Toivo U. Raunin ratkaisu heijastelee osaltaan Virossa aikanaan vallinnutta tilannetta. Virossa ja Liivinmaalla asuneet saksalaiset tunsivat olevansa koloniassa, siirtomaassa. He kutsuivat jopa kielteisellä nimityksellä alkuperäisiä asukkaita, virolaisia. Nämä eivät suinkaan olleet »Esten», vaan »Undeutsch», »epäsaksalaisia». Aika karu nimitys Viron ja Liivinmaan alkuperäisille asukkaille. Nuoren ylioppilaan Jussi Turtolan ollessa oppimassa saksaa Viron maaseudulla ennen vallankumousta, valitteli baltiansaksalaisen perheen rouva paikkakunnan huonoja kouluoloja. Setäni ujosti ilmaistua, että »onhan täällä virolaisia kouluja», reaktio oli rajua: »Ennen minä antaisin hakata käsivarret irti ruumiistani kuin panisin lapseni virolaiseen kouluun!»

Vielä paremmin kolonialistinen asenne ilmeni syksyllä 1939 Saksan ja Neuvostoliiton solmittua etupiirisopimuksen. Hitler kutsui kaikki Virossa asuvat saksalaista sukua olevat asukkaat »kotiin». Tällöin moni virolainenkin muuttui »kadaka-saksalaiseksi» yhdessä yössä pyrkiessään pois uhanalaiseksi koetulta alueelta. Viron saksalaiset noudattivat melkein sataprosenttisesti kotiinkutsua. 700-vuotisen saksalaisvallan viimeisetkin rippeet haihtuivat Virosta.

Vastaavasti on mahdoton kuvitella, että Ruotsin kuningas Kustaa V olisi syksyllä 1939 kutsunut Suomen ruotsinkielisen väestönosan »kotiin Ruotsiin». Suomen ruotsinkielisethän tunsivat olevansa ja olivat suomalaisia kielestä ja joistain kulttuurin eroavaisuuksista huolimatta. Ei heidän »kotinsa» ollut Ruotsissa, niin kuin Viron saksalaiset tunsivat sen olevan Saksassa.

Suomenruotsalaiset olivat valmiit taistelemaan samassa rintamassa ja uhraamaan vaikka henkensä oman isänmaansa, Suomen puolesta. Suomalaiselle yhteiskunnalle oli kuvaavaa, että samalla kun tasavallan presidenttinä oli suomenkielinen talonpoikaispresidentti Kyösti Kallio, hänen nimittämänään ylipäällikkönä sotavoimia johti sotamarsalkka Gustaf Mannerheim, jolle suomi oli luultavasti vasta neljänneksi paras kieli ruotsin, ranskan ja venäjän jälkeen.

Tällä erilaisuudella on pitkät vuosisataiset juuret. Silti ei voi väheksyä Suomen autonomian aikaa 1809–1917, jolloin Suomessa sekä ruotsinkieliset että suomenkieliset joutuivat rinta rinnan puolustamaan valtiollisia oikeuksia.

Toivo U. Raunin ratkaisulla jättää baltiansaksalaiset ja heidän kulttuurinsa pois yleisesityksestään on siis vahvoja perusteita. Silti rajausta voi myös arvostella. Siinä näkyy ehkä liian vahvasti kahtiajako, että aika ennen Saksalaisen ritarikunnan tuloa, virolaisten vapauden aika, oli hyvää aikaa, ja aika valloituksen jälkeen yksinomaan pahaa aikaa. Perusteita tällaiselle jaolle on, jos ajatellaan esimerkiksi talonpoikien vähittäistä vajoamista maaorjuuteen jne. Toisaalta Saksalaisen ritarikunnan luoma yhteiskuntajärjestys liitti virolaiset Länsi-Eurooppaan, niin kuin ruotsalaisten valloitus liitti suomalaiset Skandinavian kautta Eurooppaan. Idän kirkon vapaa eteneminen 1200-luvulla Suomeen ja Baltiaan olisi kulttuurisesti ja uskonnollisesti liittänyt nämä kansat bysanttilaiseen valtapiiriin.

Kulttuurirajat ja yhteiskunnalliset rajat harvoin ovat täysin hermeettisiä. Saksalainen, laajemmin keskieuropPALAINEN kulttuurivaikutus levisi myös tavallisen maarahvaan piiriin. Kirjailija Jaan Kross on mestarillisella tavalla lukuisissa romaaneissaan ja novelleissaan keskittynyt juuri kuvaamaan kansan parista

sivistyneistöön nousseita poikkeuslahjakkuuksia. Eikö todellakin jo tänä päivänä voitaisi hyväksyä baltiansaksalaista taidetta osaltaan virolaiseksi taiteeksi? Raunin jaottelu »etnisiin virolaisiin» tuntuu hieman keinotekoiselta, kun geenien sekaantumista taatusti tapahtui sotien ja rauhallisen kartanoelämänkin aikana. Ensi yön oikeuskin taisi verta sekoittaa.

Virosta ja Liivinmaasta, samoin kuin Ruotsi-Suomesta, tuli reformoituja alueita. Uskonpuhdistus levisi näille alueille 1500-luvun alkuvuosikymmenistä lähtien. Baltiassa sen vaikutus oli ainakin näennäisesti dramaattisempi valtiojärjestystä ylläpitäneen Liivinmaan ritarikunnan lopulta menetettyä valtansa ja lakattua olemasta. Loppujen lopuksi tällä ei ollut kovin paljon suoraa vaikutusta maarahvaan elämään. Pienten kansojen ja kieliryhmien kannalta – ja myöhemmin kansallisvaltion synnyn kannalta – yksi periaate oli ylitse muiden. Se oli kansankielen aseman tunnustaminen kirkon opetuskielenä. Lutherin mukaan kaikilla piti kieleen katsomatta olla oikeus lukea puhdasta Jumalan sanaa omalla kielellään. Latina syrjäytyi vähitellen. Toisaalta omakielisen uskonnollisen kirjallisuuden synty ei ollut helppoa. Kirkko kamppaili uskonpuhdistuksesta johtuvien supistuneitten oikeuksiensa vuoksi rahavaikeuksissa. Kirjallisuuden leviämistä edisti uusi vallankumouksellinen keksintö, kirjapainotaito. Ilman sitä Lutherin periaatteiden toteuttaminen olisi ollut paljon vaikeampaa.

Uusi testamentti julkaistiin Suomessa 1548 ja Virossa 1686, koko Raamattu Suomessa 1642 ja Virossa 1739. Pohja molempien maitten omakieliselle kirjallisuudelle oli luotu. Uskonpuhdistuksen ja sen pohjalta syntyneen kirjallisuuden merkitystä ei voi yliarvioida. Toisaalta pappien asema Suomessa muodostui erilaiseksi kuin

Virossa ja Liivinmaalla, ja sillä oli yhteiskunnallista merkitystä. Vaikka papit joutuivatkin virolaisten keskuudessa käyttämään paikallista viron kieltä, se oli usein vaivalloista. Ensimmäiset vironkieliset julkaisutkin ovat täynnä saksalaisuuksia. Mutta vielä pahempaa oli, että Virossa ja Liivinmaalla toiminut pappi kuului pääsääntöisesti patronaattioikeuden piiriin. Suomessa patronaattioikeus oli paljon rajoitetumpaa ja väheni aivan ratkaisevasti 1600-luvun reduktioiden johdosta.

Suomessa pappi oli saanut opetuksensa 1640 alkaen yleensä Turun Akatemiassa, Virossa ja Liivinmaalla 1632 perustetussa Tarton yliopistossa. Koulutuksessa siis ei ollut suurtakaan eroa. Sitä vastoin papin asema suomalaisessa yhteiskunnassa ja yhteisössä verrattuna Viroon ja Liivinmaahan oli erilainen. Papeiksi valmistuvat joko osasivat jo äidinkielenään suomea tai heidän piti opetella kansankieltä riittävästi voidakseen toimia suomenkielisissä seurakunnissa. Tosin Suomessa oli ruotsinkielisiä ajatellen runsaasti myös ruotsinkielisiä seurakuntia. Pappi oli tärkeä henkilö myös sosiaalisen liikkuvuuden osalta. Se oli ammatti, jossa oli mahdollista lahjakkaan nuoren säätyrajoista riippumatta edetä sivistyneistöön. Helppoa se ei suinkaan ollut, mutta mahdollista.

Parhaimmillaan suomalaisessa yhteiskunnassa juuri papista saattoi tulla aatelisten ja viranomaisten sortaman rahvaan edusmies tai ainakin auttaja. Tätä roolia eivät papit tai »kirkkoruhtinaat» suinkaan aina halunneet itselleen. Eino Leino kuvaa osuvasti näytelmässään *Simo Hurtta* juuri tällaista tapausta, jossa rajamajuri Simo Affleckin sortamat talonpojat kirkkoherransa Pietari Haerkepaeuksen johdolla nousevat sortajaansa vastaan. Pappi saattoi myös auttaa talonpoikien edustajia

lähtemään »kuninkaisiin» hakemaan itselleen laillisia oikeuksia.

Mitä sitten Virossa ja Liivinmaalla vallalla ollut patronaattioikeus merkitsee? Otavan iso tietosanakirja kertoo seuraavaa: »Patronaattioikeus (suojelusherruus), oikeudellinen suhde, joka vallitsee kirkon tai kirkollisen viran perustajan ja tämän oikeudenomistajan sekä kirkon välillä.» Suomessa patronaattioikeus ei ollut aivan niin laajaa kuin Baltiassa, mutta 1600-luvulla se kuitenkin ulotettiin koskemaan myös seurakuntia, joissa aatellisilla oli asumakartano. Kruunun suorittamien reduktioiden yhteydessä Suomessa kirkkolaissa 1686 rajoitettiin oikeus koskemaan vain kirkon rakentamista ja maan lahjoittamista. Yksinkertaisesti idea oli se, että aatelinen alun perin lahjoittaessaan maan ja rakentaessaan kirkon sai myös oikeuden nimittää papin.

Virossa ja Liivinmaalla papeista tuli suurelta osalta moision (kartanon) pappeja. »Kenen leipää syöt, sen lauluja laulat» soveltui heihin. Talonpoikien oli paljon vaikeampi saada tukea pappissäädyltä vaikeuksiinsa, eivätkä papit halunneet huonontaa suhteitaan paikkakunnalla hallitsevaan aatelisperheeseen. Aivan näin mustavalkoinen pappien asema ei kuitenkaan ollut, vaikka Vilho Niitemaan mukaan papisto menetti vaikutusvaltaansa hallinnollisiin asioihin ja kirkko joutui aatelisista kartanonherroista riippuvaiseksi. On mielenkiintoista, että juuri 1700-luvulla, samalla kun aatelisvalta täydellistyi ja talonpojat vajosivat syvimpään orjuuden tilaan historiansa aikana, myös papisto ja porvaristo menettivät vaikutusvaltaansa. Hansa-ajan kauppakaupunkien kukoistuksen jälkeen kaupunkien ja niiden ennen niin mahtavien porvarien vaikutusvalta supistui. Virosta ja Liivinmaasta tuli yhä vahvemmin agraarialuetta, jossa valta oli maataomistavilla aatellisilla.

Pietarin kaupungin perustaminen vähensi Tallinnan merkitystä. Riika oli ainoa kaupunki, joka säilytti edustusoikeutensa alueellisessa hallinnossa. Balttilaiset aateliset halusivat verrata talonpoikien asemaa roomalaisen oikeuden orjien asemaan. Virolainen ja liivinmaalainen talonpoika oli halvempi ostoarvoltaan kuin Amerikan »neekeri», kuten eräs aikalainen 1700-luvulla kirjoitti.

Papeilla oli kuitenkin suuri merkitys uusien aatteiden tuojina. Suuri osa opettajista kuului papistoon ja tätä kautta aatteet levisivät. 1700-luvulla syntynyt pietistinen uskonnollinen liike, herrnhutilaisuus, loi humanimpaa suhteutumista kanssaihmissiin, jopa talonpoikiin. Liike sai Baltiassa laajan kannatuksen ennen sen kieltämistä 1743. 1800-luvun alun nousevassa kansallisuusaatteessa pappien rooli oli varsinkin aluksi huomattava.

Kuten edellä on todettu, feodalismi ei koskaan ehtinyt kotiutua Suomeen ja Ruotsiin niin laajasti kuin Keski-Eurooppaan ja sitä kulttuurisesti lähempänä oleviin Viroon ja Liivinmaahan. Ruotsalainen ja suomalainen talonpoika säilyttivät muinaisia vapauksia virolaisten vajotessa yhä tiukempaan maaorjuuteen. Perinteellisesti Ruotsin suurvalta-aikaa on Virossa muisteltu hyvänä »Ruotsin-aikana». 1600-luvun lopulla toimeenpannut reduktiot olivatkin katkaista aatelisvallan Ruotsi-Suomen maaseudulla. Ruotsissa kehittyi 1600-luvun aikana eurooppalaisten esikuvien mukaisesti yksinvaltiutus, joka saavutti valitettavan murheellisen huippukautensa nuoren Kaarle XII:n aikana, tappiolliseksi kääntyneen suuren Pohjan sodan ja isonvihan aikana 1700-18. Kotimainen aatelisto nöyryytettiin ja keskitetty kuninkaanvalta voimistui. Tämä merkitsi iskuja Suomen erioikeuksille, virkamiehistö ruotsalaistui lopulta täysin ja niin edelleen, mutta toisaalta yksinvaltiutus edisti

talonpoikien oikeuksien säilymistä. Yksinvaltiaasta kuninkaasta tuli se tarinoiden »hyvä ja oikeamielinen hallitsija», jonka puoleen rahvas saattoi vaikeuksissaan kääntyä. Kuningas asui tosin kaukana – Tukholmassa asti – mutta ei kuitenkaan toivottoman etäällä. Vaikka »karvalakkilähetystöjen» matkat kestivät kuukausia, Tukholmaan kuitenkin päästiin ennemmin tai myöhemmin. Olennaista oli myös se, että Suomi ei säilynyt jatkossa Ruotsin tai pohjoismaisen unioniajan »koloniana». Maunu Eerikinpojan ja hänen poikansa, kanssahallitsijaksi nousseen Haakonin aikana vuodesta 1362 Suomen eli Itämaan asukkaat saivat ruotsalaisten rinnalla osallistua yhteiseen kuninkaanvaaliin Moran kivillä. Suomalaisilla oli tästä alkaen samat oikeudet kuin muissa Ruotsin maakunnissa asuvilla.

Keskiajalla virolaisilla ei ollut mahdollisuuksia lähteä »kuninkaisiin». Minne he ritarikuntien aikana olisivat oikeastaan voineet vedota? Olojen paranemista tapahtui jossain määrin Ruotsin ajalla, joka pisimmillään koski pohjoista Ruotsin-Viroa noin 170 vuotta suuren Pohjan sodan aikaan asti. Viron ja Liivinmaan siirryttyä Venäjän keisarin alamaisuuteen ja Venäjän pääkaupungin tultua lähietäisyydelle, olisi voinut kuvitella talonpoikien aseman paranevan. Tsaari Pietari I kuitenkin vahvisti uudelleen Baltian ritarikunnan oikeudet, ja näin valui tyhjiin se vähäinenkin helpotus, jota Ruotsin ajalla oli saatu. Maaorjuus kehittyi 1700-luvulla Venäjän alaisuudessa täyteen mittaansa, samaan aikaan kun valistusaatteet jo tekivät Keski-Euroopassa tuloaan. Keisari eli suhteellisen lähellä Pietarissa, mutta tie sinne oli kivinen. Monet olivat ne talonpojat ja heidän edusmiehensä, jotka luvattomasta Pietarin-matkasta pieksettiin. Yksi näistä oli Konstantin Pätsin oma isä.

Kansallisen nousun aikana ja sen jälkeen on tullut tavaksi pitää Suomea isoveljenä Viroon nähden niin hyvässä kuin pahassa. Näin ei kuitenkaan aina ole ollut. Vaikka Viron talonpoikaista ajautui vuosisatojen aikana juridisesti aina vain huonompaan asemaan suomalaisiin ja ruotsalaisiin nähden, ei se kerro koko asiaa. Viron ja Liivinmaan alueella olivat luonnonolot maanviljelystä ajatellen aivan eri luokkaa kuin Suomessa. Sota kyllä aiheutti täälläkin katoja, mutta ilmasto oli paljon edullisempi ja kasvukausi pitempi. Vaikka maaorjuudessa eläminen saksalaisten moisionherruuden alaisena ei aina herkkua ollutkaan, muodostivat moisiot (moisio: yleensä saksalaisessa omistuksessa ollut kartano) hyvinvoivia taloudellisia yksiköjä, jotka huolehtivat myös alaisistaan. Jokaisella oli paikkansa, eikä maaorjuuden aikana talonpoikaa saanut karkottaa turpeestaan, johon oli sidottu. Paljon Suomea ja Ruotsia raskaampana painoi toisaalta saksalaisen mallin mukainen kotikurioikeus kaikkia moision työntekijöitä. Tästä kertoo dramaattisella tavalla Eduard Vilde heti romaaninsa *Kapina moisiossa (Mahtran sota)* alussa. Ruumiillinen kuritus kuului kiinteästi jokapäiväiseen elämään. Kartanonherrojen kotikurioikeus poistettiin vasta 1863, ja tuolloin rajoitettiin myös viranomaisten oikeutta ruumiilliseen kuritukseen. Talonpoikien vaikea asema johti siihen, että väkiluvun kasvu 1780-luvulla yhtäkkiä pysähtyi. Erilainen väestökehitys Suomessa ja Virossa johti siihen, että Suomi ohitti Viron. Pikkuveljestä alkoi yllättäen kasvaa isoveli.

Keisari, joskus hyväksikin kuviteltu, asui ja hallitsi Pietarissa. Vaikka virolaisista oli tullut Venäjän keisarin alamaisia virallisesti jo Uudenkaupungin rauhassa 1721, jäi Baltia hallinnoltaan hyvin saksalaiseksi. Kasakoita saatettiin joskus kutsua kukistamaan

talonpoikaislevottomuuksia ja virolaisia koski keisarivallan armottoman pitkä asepalvelusaika. Muuten venäläiset viranomaiset olivat etäämpänä kuin saksalaiset paronit apureineen. Voitaisiin sanoa, että virolaisen selkää lyövä ruoskaa pitelevä käsi oli saksalainen, mutta ei se aina ollut niinkään. Varsin usein – kuten esimerkkitapauksessamme *Mahtran sodassa* – raippaa pitelevä käsi kuului virolaiselle pehtorille, »kupiakselle» (kubjas). Seurauksena tästä vuosisataisesta saksalaisvallasta virolaiset pitivät ensisijaisina poliittisina vastustajinaan saksalaisia, baltiansaksalaisia tai itsenäistymisvaiheessa ja sen jälkeenkin myös »valtakunnansaksalaisia». Suomalaisen on hyvä pitää mielessä, että Saksalla ja saksalaisilla on virolaisessa historiallisessa traditiossa aivan toinen asema kuin Suomessa, jossa osa kansaa on pitänyt Saksaa auttajana 1918 ja 1941–44. Suomessa saksalaisen asemassa on historiallisesti ollut arkkivihollinen ryssä. Suomessa syntyi kansallisen nousun myötä kielitaistelu suomenkielisen enemmistön ja valtaa pitävän ruotsinkielisen vähemmistön välillä, mutta tätä taistelua ei voi mitenkään verrata virolaisten ja baltiansaksalaisen aateliston väliseen vihanpitoon. Tähän vaikutti Viron itsenäistymisvaiheessa baltiansaksalaisten sitoutuminen keisarillisen Saksan ja sitten ns. Landeswehrin tukemiseen. Suomen kohdallahan ei enää 1917–18 voinut tulla kyseeseenkään valtakunnan liittäminen tai alistaminen Ruotsin kuningaskunnan yhteyteen. Tosin Ruotsin laivaston talvella 1918 suorittama Ahvenanmaan lyhytaikainen miehitys katkeroitti vuosiksi suomalaisten mieltä.

Hieman samantapaisia piirteitä Suomen ja Viron kansallisten liikkeiden toiminnassa suhteessa Venäjään on havaittavissa. Slavofiilien saatua vaikutusvaltaa

Venäjän johdossa suuntautuivat poliittiset painostustoimet ensinnä baltiansaksalaisia ja heidän erivapauksiaan vastaan. Virolainen radikaalimpi kansalaisuusliike koki tämän myönteisenä (tosin saksalaisiin sovinnollisemmin suhtautuneet J. V. Jannsenin kannattajat olivat toista mieltä). Pari ensimmäistä vuosikymmentä sujuikin suhteellisen hyvin, mutta myöhemmin isku suuntautui kansallisia virolaisia ja lättiläisiä liikkeitä vastaan. Vastanimitetty kuvernööri, kiihkövenäläinen kenraali Mikael Sinovjev totesi 1885 seuraavasti: »Virolaiset ja lättiläiset muodostavat meille toivoaherättävän ja hyödyllisen aineksen, mutta vain siinä tapauksessa, että he lakkaavat olemasta virolaisia ja lättiläisiä ja muuttuvat venäläisiksi.» (Vilho Niitemaa.) Venäjästä tehtiin Baltiassa virkakieli vuodesta 1870 alkaen. Kehitys oli toinen kuin Suomessa.

Joka tapauksessa viranomaiset ja valtion hallinto olivat koko historian ajan Virossa ja Liivinmaalla vieraiden käsissä. Myöhemmän kehityksen kannalta oli hankalaa, etteivät virolaiset muodostaneet hallinnollisesti yhtenäistä aluetta. Pohjoisin alue muodosti Viron kuvernementin, jonka eteläraja kulki mutkitellen suunnilleen Peipsijärven pohjoisrannasta Paiden eteläpuolelta ja Pärnun pohjoispuolelta suurien saarien Hiidenmaan ja Saarenmaan väliin. Rajan eteläpuolinen alue aina Riikaan asti muodosti Liivinmaan kuvernementin, johon kuuluivat virolaisille tärkeät kaupungit Viljanti ja yliopistokaupunki Tartto. Liivinmaan väestö muodostui virolaisista ja lättiläisistä. Latvian eteläinen osa aina Riianlahden eteläisimpään niemenkärkeen, alkuperäisten liiviläisten asuttamaan Kolkapäähän ja suunnilleen nykyiseen Latvian ja Liettuan rajaan asti kuului Kuurinmaan kuvernementtiin.